

Savremeno proučavanje feminističkih časopisa: *Ženski pokret (1920–1938)*

Časopis *Ženski pokret* (1920–1938) je prvi i najdugovečniji jugoslovenski feministički časopis. Proučavanje ovog časopisa pruža opšte uvide u istoriju feminističkog pokreta u Srbiji/Jugoslaviji, ali i u partikularne probleme koji su zaokupljali feministkinje prve polovine 20. veka. Sto godina od osnivanja ovog časopisa (2020. godine), ali i snažne tendencije društvene repatrijarhalizacije, motivisali su ne samo razgovor o samom časopisu i podsećanje na njegove doprinose, već se ovaj jubilej ukazao kao prilika za organizovanje nekoliko aktivnosti kao što su izrada bibliografije i digitalizacija časopisa kao i organizacija naučne konferencije. Ove aktivnosti se realizuju u okviru radne grupe *Ženski pokret 2020*, a pod okriljem projekta za izučavanje periodike na Institutu za književnost i umetnost u Beogradu. Cilj ovog rada je da pokaže na koji način proučavanje materijala iz prošlosti proizvodi savremena feministička znanja, te kako se ova znanja pozicioniraju u aktuelnom naučnom okruženju i postaju njegov konstitutivni element.

Ključne reči: časopis *Ženski pokret*, projekat *Ženski pokret 2020*, feministički časopisi, studije periodike, digitalna humanistika.

Iz potrebe da se obeleži vek od osnivanja časopisa *Ženski pokret* (1920–1938)¹ pokrenut je projekat *Ženski pokret 2020*. Projekat se realizuje na Institutu za književnost i umetnost u Beogradu (IKUM) u okviru naučnog

¹ *Ženski pokret* je bio prvi precizno profilisan feministički časopis na južnoslovenskim prostorima i najdugovečniji feministički časopis međuratnog doba (1918–1941). Pokrenut je 18. aprila 1920. godine kao glasilo Društva za prosvetljenje žene i zaštitu njenih prava, koje je osnovano godinu dana ranije, prvo u Beogradu, a zatim i u Sarajevu (1919). Tokom narednog perioda ogranci Društva su se formirali i u Ljubljani, Zagrebu i Banjaluci. Programski ciljevi i aktivnosti Društva određivali su časopis formalno i sadržinski. Prvih godina izlaženja časopis je potencirao jugoslovensku orijentaciju, koja se prvo mogla uočiti na nivou tipografije: naslov je štampan i na latinici i na ćirilici, kao i na slovenačkom jeziku, a tekstovi su objavljeni takođe na oba pisma i na slovenačkom jeziku. Prva urednica *Ženskog pokreta* bila je Katarina Bogdanović, a književni odbor sačinjavale su Delfa Ivanić, Zorka Kasnar, Mileva Petrović, Paulina Lebl-Albala i Ruža Vinterštajn-Jovanović. Kasnije, na mestu urednice, smenjivale su se Mileva B. Milojević, Vera Jovanović, Alojzija Štebi i Darinka Stojanović. Vlasnica časopisa je sve vreme njegovog izlaženja bila Milica Dedijer (Милинковић и Свирчев 2019, 11–12).

odeljenja za izučavanje periodike, kome i sama pripadam.² Projekat *Ženski pokret 2020* podrazumeva niz aktivnosti čiji je cilj što potpunije opisivanje časopisa *Ženski pokret*. Zbog toga je projekat baziran na metodološki različitim naučnim pristupima koje možemo grupisati u tri tipa istraživanja, odnosno naučnih disciplina 1) bibliografska istraživanja, 2) digitalna humanistika, 3) studije (feminističke) periodike. Naime, tokom višedecenijskog proučavanja periodike na pomenutom odeljenju IKUM-a tražena je i najprihvatljivija metodologija za što potpunije opisivanje jednog časopisa. U tom smislu trenutni zaključci u skladu sa savremenim teorijskim i tehnološkim konceptima podrazumevaju da je jedan časopis „kompletno“ opisan ukoliko ima bibliografiju, ukoliko je digitalizovan i ukoliko je (naučno) interpretiran kroz naučni skup/zbornik radova/monografiju.³ U skladu sa takvim zaključcima, a uvažavajući značaj časopisa *Ženski pokret*, organizovano je nekoliko aktivnosti: 1) urađena je bibliografija – *Ženski pokret (1920–1938): bibliografija*, autorke Jovanka Poljak i Olivera Ivanova, ur. knjige Jelena Milinković (Пољак и Иванова 2019); 2) digitalizovan je celokupni fond časopisa; 3) napravljen je sajt posvećen časopisu, 4) planirana je naučna konferencija (IKUM, oktobar 2020) i zbornik radova (2021). Sva ova istraživanja predstavljena su i okupljena na sajtu posvećenom časopisu www.zenskipokret.org. Bibliografija je napisana i objavljena uz podršku Rekonstrukcije Ženski fond, a digitalizacija časopisa je urađena u saradnji sa Narodnom bibliotekom Srbije, a uz finansijsku podršku Ministarstva kulture i informisanja. Sajt je napravljen takođe uz podršku ovog Ministarstva. Kao što se vidi, projekat se realizuje kroz saradnju nekoliko različitih institucija i organizacija i ima prilično široku i raznorodnu saradničku mrežu, što ukazuje na složenost i dinamiku posla, kao i na nužnost međuinstitucionalnog i međustrukovnog umrežavanja i povezivanja prilikom ovakvog tipa istraživanja.

Postavljajući na ovaj način predmet istraživanja (časopis) i njegovu metodologiju (popisivanje – digitalizacija – interpretacija) u okviru ovog projekata oslanjamo se na dva naučna koncepta: digitalna humanistika i studije periodike. Ovi bazični koncepti za proučavanje svakog časopisa u konkretnom slučaju

² Institut za književnost i umetnost već gotovo pedeset godina ima specijalizovano odeljenje za proučavanje periodike. Tokom prethodnih godina grupa naučnika i naučnica za izučavanje časopisa funkcionisala je u okviru projekata (u poslednjem projektnom ciklusu 2010–2019 reč je o projektu *Značaj srpske periodike u proučavanju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca*). Od 2020. godine proučavanje časopisa se odvija u okviru odeljenja *Periodika u istoriji srpske književnosti i kulture*.

³ O nekim aspektima proučavanja i opisivanja periodike videti Тосић-Вукић и Матовић, 2014.

su osnaženi feminističkom i uže ginokritičkom teorijom, jer je reč o feminističkom časopisu koji je nezaobilazna tačka kako istorije feminizma i kulture žena u Srbiji/Jugoslaviji, tako i ženske/feminističke književnosti i književne kritike. Savremeni tehnološki alati kojima raspoložemo (digitalizacija, softverska obrada časopisnog materijala, onlajn pristup) dovode u čvrstu vezu proučavanje časopisa sa principima i metodama digitalne humanistike, odnosno gotovo je nemoguće savremeno proučavanje periodike bez alata digitalne humanistike (ili je moguće, ali ne i relevantno). U tom smislu razvoj digitalne humanistike u najvećoj meri je unapredio i osnažio, ali i olakšao proučavanje časopisa.

Kao što je moguće videti samo iz popisa aktivnosti na projektu *Ženski pokret 2020*, proučavanje časopisa podrazumeva nužno interdisciplinarni pristup što potvrđuje jednu od osnovnih teza studija periodike da je proučavanje časopisa nužno inter- odnosno multi- disciplinarno (Kolarić 2017, 22–25). Interdisciplinarnost ovog projekta se odvija na dva nivoa: 1) tehničkom i 2) sadržinskom odnosno hermeneutičkom. Prvi nivo interdisciplinarnosti podrazumeva uključivanje bibliotekarki, IT stručnjaka i, u konkretnom slučaju, naučnica iz oblasti književnosti, njene teorije i istorije (koleginica Žarka Svirčev i ja smo pokrenule projekat, a naša bazična interesovanja i formalno obrazovanje pripadaju oblastima istorije i teorije književnosti). Drugi nivo je uslovljen sadržajem časopisa tako da se pored istoričarki književnosti povodom *Ženskog pokreta* u njegovo tumačenje mogu uključiti i naučnice iz drugih oblasti humanistike, jer je na osnovu sadržaja časopisa moguće doći do relevantnih uvida iz opšte istorije, ali i iz istorije prava, politike, filozofije, antropologije, etnologije, ekonomije i drugih srodnih naučnih disciplina. Kada je o časopisu *Ženski pokret* reč, krećemo se u koordinatama feminističkog nasleđa i presudno je njegovo proučavanje u kontekstu istorije ženske/feminističke književnosti i kulture i zbog toga pomenuta istraživanja pripadaju studijama feminističke periodike koje se poslednjih nekoliko godina intenzivno sprovode na pomenutom projektu/oddeljenju IKUM-a, kao i na Filološkom fakultetu u Beogradu. Poslednjih nekoliko godina upravo su istraživanja feminističke periodike jedna od centralnih aktivnosti projekta specijalizovanog za proučavanje periodike na IKUM-u, kojim rukovodi Stanislava Barać.⁴ Druga važna tačka za proučavanje feminističke i ženske periodike jeste projekat *Knjiženstvo, teorija i istorija srpske književnosti do 1915. godine* na Filološkom fakultetu u Beogradu. Rukovoditeljka ovog projekta je Biljana Dojčinović.⁵ Pored projekta *Knjiženstvo* na Filološkom fakultetu se

⁴ Više o radu IKUM-a i ovog projekta videti rad Stanislave Barać u ovom *Zborniku*.

⁵ Rezultati istraživanja na ovom projektu redovno se prezentuju kroz dve digitalne platforme: 1) časopis *Knjiženstvo, časopis za studije književnosti, roda i kulture* i 2) baza po-

organizuju master i doktorski kursevi (Ana Kolarić, Biljana Dojčinović) na kojima su časopisi, ženski i feministički, jedna od glavnih tema.⁶

Zahvaljujući multidisciplinarnom pristupu časopis *Ženski pokret* je kvantitativno opisan (popisani su svi članci, digitalizovani su svi brojevi, prikupljeni su svi propratni materijali o časopisu i povodom njega). Sve ove radnje predstavljaju nužni preduslov za naredni kvalitativni nivo proučavanja sadržaja časopisa, koji će se sprovesti na planiranoj konferenciji u oktobru 2020. godine na IKUM-u i nakon toga kroz tekstove pratećeg zbornika. Spoj kvantitativnog i kvalitativnog, odnosno kretanje od kvantitativnog ka kvalitativnom znanju jeste jedna od osnovnih tački razvoja digitalne humanistike (Schnapp et al. 2008), ali i studija periodike, što je još jedna tačka susreta ove dve discipline: svako proučavanje časopisa zahteva najpre prikupljanje, a zatim tumačenje i interpretaciju.

Sva ova znanja, principi i metode, udruženi su i prilikom izrade sajta www.zenskipokret.org koji je osmišljen kao digitalni repozitorijum ovog časopisa. Na sajtu je moguće čitati sam časopis, jer je njegov celokupni fond digitalizovan; moguće je preuzeti njegovu bibliografiju, takođe, na sajtu je prikupljena i „objavljena“ u digitalnom okruženju većina dosadašnjih istraživanja kada je *Ženski pokret* u pitanju. Kako je reč o tekstovima koji su ili delovi većih celina (knjiga/teza) ili su objavljeni prethodnih godina u naučnim časopisima, njihovo postavljanje na sajt sistematizovalo je dosadašnja znanja o ovom časopisu i učinilo ih dostupnijim (široj) publici. Zbog svega toga sajt predstavlja prostor sistematizacije dosadašnjeg znanja i polaznu tačku, odnosno, poligon za dalja (naučna) istraživanja. U našoj nauci ovo je prvi sajt ovog tipa, odnosno nijedan časopis nema na ovaj način uređen digitalni prostor.

Važno je napomenuti da je naučna obrada časopisa često težak posao, jer je primarno uslovljena fizičkom dostupnošću građe, kao i stanjem u kome se ona nalazi. Takođe, u brojnim slučajevima časopisni fond nije u jednoj biblioteci, već se nalazi u nekoliko bibliotečkih fondova koji ne moraju nužno biti čak ni u istom gradu, pa ni u jednoj državi – situacija sa *Ženskim pokretom* je bila upravo takva, jer su brojevi časopisa rasuti: najveći deo fonda se nalazi u Beogradu u Narodnoj biblioteci Srbije, ali i u Univerzitetској biblioteci „Svetozar Marković“ i u Novom Sadu u Biblioteci Matice srpske. Međutim, ni ove tri biblioteke nisu imale na okupu sve brojeve, već su za potrebe ovog projekta nedostajući brojevi pozajmljeni iz Zagreba i Ljubljane.

dataka *Knjiženstvo* (www.knjizenstvo.rs). Značajan doprinos ovog projekta studijama feminističke periodike jeste i objavljivanje zbornika *Feministički časopisi u Srbiji: teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im* (Dojčinović i Kolarić 2018).

⁶ Više o ovome videti rad Ane Kolarić u ovom *Zborniku*.

Tek bibliografskim (p)opisom i digitalizacijom časopis je prikupljen na jedno mesto. Druga važna tačka na kojoj principijelno počiva projekat *Ženski pokret 2020* jeste otvorenost pristupa i dostupnost materijala. Sav prikupljeni i digitalizovani materijal je na sajtovima⁷ koji imaju slobodan pristup. Čitav sajt www.zenskipokret.org je osmišljen tako da podržava principe dostupnosti i demokratičnosti znanja što su kako glavni feministički principi, tako i glavni postulati digitalne humanistike. Kako je *Ženski pokret* bio glasilo organizacije – Društvo za prosvetljenje žene i zaštitu njenih prava, časopis je imao aktivistički karakter i praktičnu misiju – jedna od njegovih centralnih uloga je bila emancipatorska, a jedno od glavnih načela jeste upravo širenje znanja i povećanje njegove dostupnosti prvenstveno među ženskom populacijom. Bez obzira na to što je časopis imao relativno uzak krug publike i što nije dolazio do svih, prevashodno klasnih slojeva društva, njegova misija je počivala na principima emancipacije, obrazovanja, odnosno dostupnosti znanja, što su uostalom i važni feministički postulati, posebno feminizma prve polovine 20. veka. I tu je jedna od tačaka preseka vremena časopisa i vremena projekta *Ženski pokret 2020*: neophodno je, na načelnom nivou, postojeće feminističko znanje i nasleđe prikupiti i učiniti dostupnim što široj publici, a upravo digitalizacija ženskih i feminističkih časopisa dovodi do „drugačijeg shvatanja istorije (književne) periodike i istorije književnosti, kao i kulturne istorije u načelu“ (Дојчиновић и Коларић 2017, 204–205). Projekat *Ženski pokret 2020* je samo jedan deo ovakvih pregnuća.

I na samom kraju, potrebno je vratiti se na početak, odnosno na sam časopis i materijal koji nam nudi. Časopis *Ženski pokret* (1920–1938) je moguće sagledati iz dve perspektive koje proizilaze iz odgovora na sledeća pitanja: 1) šta je *Ženski pokret* bio u svom vremenu? i 2) šta je nama *Ženski pokret* danas? U prvom slučaju odgovor se nalazi na pozicijama sa kojih se može tvrditi da je ovaj časopis prvorazredni dokument vremena u kome je nastao, nezaobilazna tačka u istoriji feminističkog pokreta i istoriji žena ovih prostora uopšte. Iz časopisa je moguće saznati ne samo o osnovnim feminističkim zahtevima, koji su u tom trenutku bili borba za pravo glasa i poboljšanje položaja žena u porodičnom i radnom pravu, već je moguće rekonstruisati delove istorije obrazovanja, nauke, politike iz ženskog ugla. Časopis *Ženski pokret* nudi drugačije znanje, znanje sa ženskim licem, o 20-im i 30-im godina 20. veka i pokazuje kako su tadašnje feministkinje i intelektualke, odnosno aktivistkinje, naučnice, književnice, filozofkinje, sociološkinje, profesorke, pravnice, političarke razumevale sopstveno vreme i kako su borbenu odgo-

⁷ Časopis je dostupan za čitanje i na sajtu Narodne biblioteke Srbije (www.digitalna.nb.rs)

varale na njegove izazove. Ovaj časopis takođe pokazuje niz zamki u koje je međuratni feministički pokret u Srbiji/Jugoslaviji upadao, te njegove veze sa liberalnijim, odnosno, konzervativnijim državnim politikama, pa i program-ska meandriranja uređivačke politike časopisa u skladu sa tim.

U drugom slučaju važno je istaći aktuelnost *Ženskog pokreta*: teme o kojima su njegove saradnice pisale, kao i problemi koje su nastojale da razreše jesu neki od gorućih problema i našeg vremena, odnosno, bitke koje su saradnice *Ženskog pokreta* vojevale, odvijaju se i danas: položaj žena na tržištu rada, poboljšanje socijalne i zdravstvene zaštite žena, porodično pravo (pravo na razvod i plaćenu alimentaciju), pravo na jednako obrazovanje, prava dece, pravo na donošenje odluka po pitanju sopstvene seksualnosti i telesnosti, odnos prema desnim politikama i militarizmu. Kada pogledamo samo ovaj spisak nasumično odabranih tema čini se da je u pitanju lista problema savremenog društva i u tome leži aktuelnost *Ženskog pokreta*.

Iz sadržaja ovog časopisa ne samo da možemo da saznamo na koji način su se feministkinje prve polovine 20. veka borile za prava žena, već možemo da preuzmemo neke od modela i oblika borbe, te da iz perspektive prošlosti bolje sagledamo sadašnjost, a obrnuto – da iz perspektive sadašnjosti uz pomoć savremenih teorijskih i tehnoloških modela preciznije opišemo žensku/feminističku prošlost (i da krenemo dalje).

Literatura

- Посић-Вукић, Ана и Весна Маговић, ур. 2014. *Значај библиографије њериодике за исцртавање књижевности и културе*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Дојчиновић, Биљана и Ана Коларић. 2017. „Ка другачијем знању: база података *Књижевство* и дигитализација материјала“. *Књижевна историја* 163: 195–211.
- Дојчиновић, Биљана и Ана Коларић, ур. 2018. *Феминистички часописи у Србији: теорија, активизам и уметничке праксе у 1990-им и 2000-им*. Београд: Филолошки факултет.
- Коларић, Ана. 2017. *Род, модерност, еманципација. Уредничке политике у часописима 'Жена' (1911–1914) и 'The Frewoman' (1911–1912)*. Београд: Фабрика књига.
- Милинковић, Јелена и Жарка Свирчев. 2019. „Женски покрет: Политика текста и контекста“. У Јованка Пољак, Оливера Иванова, *Женски покрет (1920–1938): библиографија*, 7–28. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Пољак, Јованка и Оливера Иванова. 2019. *Женски покрет (1920–1938): библиографија*. Београд: Институт за књижевност и уметност.

Schnapp, Jeffrey, Todd Presner, Peter Lunenfeld and Johanna Drucker. 2008. "Digital Humanities Manifesto 2.0" https://www.humanitiesblast.com/manifesto/Manifesto_V2.pdf

Jelena Milinković

INSTITUTE FOR LITERATURE AND ARTS, BELGRADE

A Contemporary Study of Feminist Magazines: Women's Movement (1920–1938)

Women's Movement magazine (1920–1938) was the first and longest-running Yugoslav feminist magazine. The study of this journal provides general insights into the history of the feminist movement in Serbia / Yugoslavia, as well as the particular problems that plagued feminists in the first half of the 20th century. In addition to the primary aspect of activism, which gathers together one segment of the "meaning" of this magazine, since it was established as a newsletter of the Society for the Enlightenment of Woman and Protection of Her Rights, at another level, the magazine also provides information on the position of women as public workers / editors / writers / academics. From a contemporary perspective, it is possible to see a number of similarities and analogies with the current position of women in activities such as publishing, humanities, education, etc. The hundredth anniversary of the founding of this journal (2020), along with strong tendencies of social repatriarchalisation, not only motivated the conversation about the magazine itself and the remembrance of its contributions, but also turned out to be an opportunity to organise several activities, such as the development of a bibliography and the digitalisation of the magazine, alongside the organisation of an international conference. These activities are being carried out within the framework of the Women's Movement 2020 Working Group, under the auspices of the periodical study project at the Belgrade Institute for Literature and Arts. The aim of this paper is to show how the study of material from the past produces contemporary feminist knowledge, and how this knowledge is positioned in the current academic environment and becomes its constituent element. As a complex and multidisciplinary activity, the project covers different areas: librarianship, IT sector, science, education, social activism. The paper will therefore also introduce the inter-institutional, multidisciplinary and inter-professional network of female associates necessary for comprehensive academic achievements and results, that is, the importance of the feminist principle of solidarity and co-operation in contemporary humanities will be emphasised.

Keywords: *Women's Movement* magazine, Women's Movement 2020 Working Group, feminist journals, periodical studies, digital humanities.